

Thucydides, De pest in Athene

vertaling: Marco Poelwijk en Willem van Maanen

Zo vond de begrafenis plaats in die winter. Toen die verstreken was, eindigde ook dat eerste oorlogsjaar. Zodra het weer zomer werd, zijn de Peloponnesiërs met hun bondgenoten, net als het eerste jaar op twee derden van hun sterkte, Attica binnengevallen - onder leiding van Archidamus, zoon van Zeuxidamus, koning van Sparta. Vanuit hun legerkampen verwoestten ze het land.

En die waren nog maar enkele dagen bezig, of de ziekte begon zich voor het eerst te manifesteren onder de Atheners. Naar verluidt had het eerder weliswaar de kop opgestoken in menig ander gebied, met name rond Lemnos, maar van zo'n ernstige besmetting of zo'n grote sterfte onder de bevolking werd in onze bronnen nergens gesproken. Noch artsen konden iets, immers, zij behandelden de ziekte voor het eerst en zonder expertise. Onder hen was de sterfte juist zeer hoog, omdat zij ook zeer veel in aanraking kwamen met de ziekte. Maar geen enkele vakkennis van de mens kon iets. Hoeveel er ook werd gesmeekt bij de tempels en hoeveel orakels er ook werden geraadpleegd, of wat dan ook, alles was volkomen zinloos, zodat men er tenslotte vanaf zag, verslagen door de kwaal.

Het is allemaal begonnen, zegt men, vanuit Ethiopië, stroomopwaarts op de Nijl, en daarna vond het zijn weg omlaag naar Egypte en Lybië en naar het merendeel van het grondgebied van de Perzische koning. In de stad Athene sloeg het plotseling toe, en kreeg eerst de mensen in Piraeus te pakken. Daarom werd er door hen wel verkondigd dat de Peloponnesiërs gif in de waterreservoirs hadden gegooid; over stromend water beschikten ze daar toen namelijk nog niet. Later heeft het de bovenstad bereikt en dadelijk nam het dodental met sprongen toe.

Wie het weet mag het zeggen, arts of leek: wat een mogelijke bron voor het ontstaan ervan was, en welke oorzaken volgens hem zo'n ingrijpende omslag teweeg konden brengen, om de kracht te krijgen voor zo'n verandering. Wat ik zal doen, is het ontstaansproces beschrijven. Ook zal ik de symptomen ervan verduidelijken, zodat iemand met voorkennis, mocht de ziekte ooit opnieuw toeslaan, door observatie een onomstotelijke diagnose kan stellen. Zelf heb ik de ziekte namelijk onder de leden gehad en met eigen ogen heb ik er anderen aan zien lijden.

Het was overigens, daarover was men het eens, als je op verdere aandoeningen let, een jaar dat opvallend weinig ziektes kende. Als iemand wel al iets onder de leden had, verdween dat achter dit ziektebeeld. Maar de rest van de mensen kregen het uit het niets en plotseling en terwijl ze kerngezond waren: om te beginnen hoofdpijn met hevige koortsaanvallen, en uitslag en ontsteking aan de ogen, terwijl de binnenkant, de strot en tong, in één keer bloedrood werd en een vreemde en smerige mondgeur afgaf.

Vervolgens kwamen daar nog niesaanvallen en heesheid bij, en het ongemak zakte in een mum van tijd met hevige hoestbuien omlaag naar de borstkas. En wanneer het zich in de maag nestelde, draaide die om en volgden er alle soorten galspuwing die door artsen maar opgesomd zijn, en dat alles gaf groot lichamelijk leed.

De meesten kregen dan een aanval van lege oprispingen, die hevige kramp veroorzaakten, sommigen meteen wanneer het overgeven afnam, anderen pas veel later. Nam je de temperatuur, dan was het lichaam van buiten niet bijzonder warm, en ook niet bleek, maar lichtrood, loodgrijs, bedekt met blaasjes en zweertjes. Vanbinnen kregen ze zo'n branderig gevoel dat ze niet eens de aanraking van het fijnste textiel of linnen konden verdragen, en het alleen naakt uithielden; het liefst zouden ze zich in koud water werpen. En, als niet op hen werd gelet, deden veel mannen dat ook in de waterreservoirs, zo'n onlesbare dorst leden ze. Toch kwam meer of minder er drinken op hetzelfde neer.

Daarbij leidde spanning tot de voortdurende kwelling van radeloosheid en slapeloosheid. En toch bezweek het lichaam, tijdens het hoogtepunt van de ziekte, niet, maar buiten alle verwachting om doorstond het dat leed. Bijgevolg overleden de meesten, op de zevende of negende dag, terwijl ze nog wat kracht bezaten, aan de gloed van binnen. Als men die al had doorstaan, volgde de ziekte zijn weg omlaag naar de buikholte en ontstonden er hevige verzwerings met aanvallen van acute diarree. Als gevolg van daaruit voortvloeiende verzwakking kwamen later eveneens velen om.

Want de aanvankelijk in het hoofd geconcentreerde kwaal, verspreidde zich van bovenaf door het hele lichaam heen. Ook als iemand de hevigste verschijnselen te boven kwam, bleven in ieder geval op zijn lichaamsuiteinden de sporen van aantasting zichtbaar. Het tastte namelijk de schaamdelen, vingers en tenen aan. Met verlies daarvan ontkwamen velen aan de dood, sommigen ook met verlies van hun ogen. Bij anderen trad, meteen na hun herstel, een volkomen geheugenverlies op. Ze herkenden zichzelf niet meer, noch hun naasten.

Want het ziektebeeld, dat zich met niets meer liet vergelijken, trof eenieder in alle opzichten harder dan menselijk draagbaar was. En ook in het volgende bleek het totaal te verschillen van gebruikelijke ziektes: al waren er tal van onbegraven lijken, vogels en aaseters die zich van mensen bedienen kwamen niet erop af, of stierven na het vreten ervan.

Ik kan het staven met een aantoonbaar verdwijnen van dat soort vogels; ze werden helemaal niet gezien en ook niet bezig met zoiets. Honden gaven een nog beter inzicht in de gevolgen, omdat het huisdieren zijn.

De ziekte was, als je voorbijgaat aan heel wat ongewone symptomen (want bij ieder afzonderlijk nam het een net iets andere vorm aan), in grote lijnen van dien aard. Men kampte gedurende die tijd verder niet met gebruikelijke klachten. Liep men wel iets op, dan kwam het hierop neer: sommigen stierven door verwaarlozing, anderen weer goed verpleegd. Er was ook helemaal geen behandeling voorhanden die bij wijze van spreken zeker zou baten als je haar toepaste: wat heilzaam was voor de een, dat was schadelijk voor een ander. Geen enkel lichaam, met een sterke constitutie of een zwakke, bleek ertegen opgewassen. Het rukte alle lichamen weg, ook die met een compleet dieet werden verpleegd.

Het afschuwelijkste aan de hele kwaal waren wel de moedeloosheid, wanneer men zich getroffen begon te voelen (omdat ze de uitzichtloosheid meteen beseften, gaven de meeste zieken namelijk zelf op en boden geen weerstand), en het feit dat de een besmet raakte bij de verzorging van de ander, zodat mensen crepeerden als kuddedieren; en dat laatste bracht de grootste sterfte teweeg.

Wilde men namelijk uit angst niet met elkaar omgaan, dan stierf men in eenzaamheid en veel huishoudens gingen verloren bij gebrek aan verplegers. Ging men wel met zieken om, dan bezweek men zelf, en dat waren vooral de mensen die enigszins hechtten aan ethiek. Uit eer ontzagen die zichzelf niet om vrienden te bezoeken, zelfs niet toen de eigen familie tenslotte de jammerklachten om de stervenden moe werd, gewonnen als zij zich gaf door het vele leed.

Toch toonden de mensen die zelf aan de dood waren ontkomen nog het meeste medeleven met stervenden en zieken. Zij wisten namelijk wat komen ging en hoefden tegelijkertijd nergens meer bang voor te zijn: twee keer kreeg je het niet, althans niet met dodelijke afloop. Zij werden door alle anderen gefeliciteerd, en zelf koesterden ze, in de jubelstemming van het moment, ook voor de toekomst de wat naïeve hoop nooit meer aan enige ziekte te overlijden.

Bovenop de bestaande nood begon nu ook het samendrommen van het land naar de stad hen steeds meer in het nauw te brengen, de nieuwkomers niet het minst. Er waren geen huizen voorhanden en er werd in verstikkende opvangkampen geleefd tijdens het zomerseizoen. Dus

voltrok de sterfte zich volkomen ongeregeld. Lijken lagen bovenop elkaar af te sterven en in de straten en bij alle waterpunten waarden mensen halfdood rond uit dorst naar water.

De heiligdommen waarin ze bivakkeerden lagen ook vol lijken, omdat ter plekke gestorven werd. Volledig afgestompt door het leed gingen de mensen, die niet wisten wat hen stond te gebeuren, alle regels minachten, om het even of die nu goddelijk of menselijk waren. Daarbij werd met alle wetten gebroken die ze voorheen bij begrafenissen eerbiedigden, en ze begroeven zoals het ieder uitkwam. En velen gingen door gebrek aan benodigdheden over tot schandalige begraafwijzen, zovelen waren er al rondom hen gestorven. Sommigen legden hun eigen dode op andermans brandstapel (het was dan zaak de bouwers van de brandstapel vóór te zijn) en stakten die dan aan. Anderen smeten, als er iemand gecremeerd werd, het lijk dat ze bij zich droegen daarbovenop en maakten zich uit de voeten.

De ziekte ontketende ook algemeen in de stad een groeiende ontwrichting. Met minder reserve joeg men genoegens na, die voorheen verborgen bleven. Men zag immers hoe snel het lot kon verkeren, zowel van rijken die plotseling stierven, als van voorheen totaal bezitlozen, die nu in een oogwenk hun eigendom bezaten. En dus verlangden ze snelle bevrediging en op plezier gerichte ervaringen, omdat ze hun lichamen, en hun bezittingen al helemaal, zagen als iets tijdelijks.

Ook was niemand bereid om veel van zich te vergen voor iets wat goed leek, omdat hem onduidelijk was of hij zou sterven voor hij dat wist te bereiken. Wat meteen plezier gaf, of wat dat op welke manier dan ook verhoogde, dat was nu als goed en nuttig gaan gelden. Angst voor de goden noch enige mensenwet weerhield hen, omdat het volgens hen niet het minste verschil maakte of je die wel of niet respecteerde, nu ze allen op gelijke wijze zagen sterven, en ook niemand meer verwachtte zolang te leven tot er tegen hen proces gevoerd en een straf bepaald werd voor hun misdaden. Daar ze de reeds uitgesproken straf die hen boven het hoofd hing veel groter vonden, lag het voor de hand om, voor die toesloeg, een beetje van het leven te genieten.

Aan zo'n ramp ten prooi gevallen stonden de Atheners onder druk, nu de mensen binnen de stad stierven en het land erbuiten verwoest werd. En zoals dat dan gaat, bleef tijdens het leed ook het volgende vers niet onvermeld, waarvan ouderen zeiden dat het sinds oude tijden gezongen werd: "Er komt een Dorische oorlog aan en ook nog eens pest." Welnu, er ontstond een woordenstrijd tussen de mensen, dat niet het woord 'pest' door de vroegere generaties was gebruikt in het vers, maar 'honger'. De mening won het pleit dat er waarschijnlijk in de toenmalige omstandigheden 'pest' was gezegd: de mensen lieten hun herinnering namelijk stroken met wat ze ervoeren. Als ons daarentegen ooit nog eens een tweede Dorische oorlog overkomt, en er dan toevallig ook honger komt, dan zullen ze, denk ik zomaar, naar alle waarschijnlijkheid dat woord zingen.

Ook herinnerden degenen die het kenden zich het orakel van de Spartanen. Toen die de god vroegen of ze oorlog moesten voeren, antwoordde hij dat de overwinning zou gaan naar wie uit alle macht vochten, en hij zei dat hij zelf bijstand zou verlenen.

Wat het het orakel betreft dachten ze dus dat de gebeurtenissen net zo waren. Meteen toen de Peloponnesiërs in Attica stonden, is de ziekte uitgebroken; en naar de Peloponnesos is hij niet overgeslagen, althans niet noemenswaardig, maar hij verspreidde zich vooral in Athene, en daarna naar de dichtstbevolkte plaatsen in de andere streken. Tot hier de gebeurtenissen rondom de ziekte.

zie voor een toelichting:

<https://rondompericles.nl/pest/>